

14. Гоголь Н.В. Портрет // Гоголь Н.В. Избранные сочинения. – М., 1985. – С. 530–584.
15. Шмелев И.С. Неупиваемая Чаша // Шмелев И.С. Собр. соч.: В 5 т.– М., 2001. – Т. 1. – С. 379–435.
16. Лепахин В.В. Икона в русской художественной литературе. – М., 2002.
17. Лепахин В.В. Образ иконописца в русской литературе XI–XX веков. – М., 2005.

УДК 82.0.09

Г.Й.Давиденко

**Проблема зради і трагічної смерті в історичній повісті
М.Гоголя "Тарас Бульба"
і новелі П.Меріме "Матео Фальконе"**

У статті на матеріалі історичної повісті М.Гоголя "Тарас Бульба" і новели П.Меріме "Матео Фальконе" розглядається проблема зради і трагічної смерті в контексті світового літературного процесу, виділяється типологічна спорідненість героїв попри їхню індивідуальну несхожість, виокремлюється те, що об'єднувало письменників у висвітленні зазначеної проблеми.

В статье на материале исторической повести Н.Гоголя "Тарас Бульба" и новеллы П.Мериме "Матео Фальконе" рассматривается проблема предательства и трагической смерти в контексте мирового литературного процесса, выделяется типологическая общность героев при всей их индивидуальной несхожести, подчёркивается то, что объединяло писателей в раскрытии указанной проблемы.

The article is devoted to analysis the problem of treason and tragic death in the context of world literature process for example the historical tale "Taras Bulba" by M.Gogol and the novel "Mateo Falkone" by P.Merime. There are determined the typological similarity of heroes and selected some common features of these writes in the article.

Творчому доробку Миколи Гоголя і Проспера Меріме приділяється значна увага як літературознавців, так і письменників, які високо оцінюють їх літературний таланти у контексті світового культурного простору

(В.Г.Белінський, Г.О.Гуковський, В.В.Єрмілов, С.І.Машинський, Г.М.Поспелов, М.М.Степанов, М.Б.Храпченко та ін.), проте й досі ніхто не провів компаративного аналізу спільних проблем у їхній творчості.

Мета статті – висвітлити проблему зради і трагічної смерті в історичній повісті Миколи Гоголя "Тарас Бульба" і новелі Проспера Меріме "Матео Фальконе", розкрити мотив поведінки і морального вибору, характер і внутрішній світ героїв, виділити їхню типологічну спорідненість при всій індивідуальній несхожості і виокремити те головне, що об'єднує письменників у висвітленні зазначеної проблеми.

Микола Гоголь (1809–1852) і Проспер Меріме (1803–1870) сформувалися як прозаїки в умовах критичного реалізму др. пол. XIX ст. Це були різні за ментальністю, манерою написання і жанрами письменники. Вони не були знайомі особисто, ніколи не зустрічалися, проте мали змогу ознайомитися з творчістю один одного. У Проспера Меріме це вийшло завдяки тому, що він, успадкувавши інтерес до Росії від батька, який цікавився слов'янським церковним живописом, вивчив російську мову, а також завдяки знайомству з відомим бібліофілом С.О.Соболевським і дружбі з російським письменником І.С.Тургенєвим. У своїй статті "Микола Гоголь" французький художник високо оцінив його творчість, звернувши увагу на деяку схожість між французькими флібустьєрами і запорізькими козаками, згадав про деякі звичаї козаків.

Микола Гоголь не мав глибоких знань з європейської літератури через брак освіти. Іноземні мови, крім італійської, давалися йому погано. У нього не було можливості читати іноземну періодику ні в оригіналах, ні в рукописних перекладах, оскільки на той час їх надходило мало. Але варто відмітити, що письменник був знайомий із творчістю Проспера Меріме, свідченням чого стала його стаття "Нотатки про Меріме" (1840), яка, на жаль, не була надрукована за життя митця. Тут він зазначав: "Багато правди, багато вірності і в побіжних, і, так би мовити, мимохідь розсипаних нотатках, багато пізнання і досвіду, і багато пізнання життя" [1, с. 370].

Новела "Матео Фальконе" й історична повість "Тарас Бульба" написані в різні часи. Першою була надрукована новела П.Меріме у 1833 р. у збірці "Мозаїка", а 1842 р. у збірці "Миргород" вийшла друком повість М.Гоголя "Тарас Бульба". Тому можна зробити припущення, що саме М.Гоголь під впливом сцени вбивства Фортунато ("Матео Фальконе") ввів подібне покарання і у своєму творі. Проблема зради і трагічної смерті від руки батька знайшла відображення і у XX ст. у творі славетного російського письменника М.Шолохова "Донські оповідання".

Незважаючи на відмінність жанрів і висвітлення проблеми зради, письменники-реалісти XIX ст. глибоко цікавилися природою людської особистості, її внутрішнім світом і тими протиріччями, які виникали у ставленні до суспільства. М.Гоголь і П.Меріме правдиво змалювали типові характери героїв у складних реальних умовах, визначили об'єктивні фактори, які вплинули на їхню долю і внутрішній світ. Обидва митці дали своїм творам заголовки за іменами головних героїв, зокрема батьків, які трепетно ставилися до своїх дітей і водночас вважали інтереси громади вищими за свої особисті.

Андрій і Фортунато – головні герої повісті М.Гоголя і новели П.Меріме. У них багато різного: вік (першому близько двадцяти, а другому лише 10 років); ментальність (Андрій виховувався в дусі національно-визвольного руху українського народу XVI–XII ст. проти феодално-королівської Речі Посполитої та законів Запорізької Січі; Фортунато – за законами корсиканського кодексу честі). По-різному формувалися і їхні характери, і внутрішній світ. Проте їм були властиві такі спільні риси, як сміливість, гордість, хитрість, уміння постояти за себе, горячковість, вигадливість.

Андрій – молодший син Тараса Бульби, "мазунчик", утілення молодості, здоров'я, сили. Відрізнявся від старшого брата Остапа більшою м'якістю характеру, вразливістю, схильністю до романтичного сердечного почуття. Він також не мав твердого характеру батька, тому легше піддавався чужому впливу. В дитинстві боявся суворого Тараса, але з нетерпінням чекав на нього, коли той повертався після воєнних походів. Під його керівництвом мріяв і сам стати запорожцем. Коли хлопцеві виповнилося 12 років, його відвезли на навчання до Київської бурси. Життя в ній юнаку давалося без напруження: навчався гарно і легко. Не раз був вожаком ризикованих заходів, проте ухилявся від покарання. Мріяв про подвиги, вирізнявся сміливістю і гордістю, не зносив приниження. Одного разу, коли візниця польського пана вдарив його батоном, він схопив своєю міцною рукою за заднє колесо і зупинив колимагу. Андрій мав надто розвинене почуття любові: зустріч з дочкою ковенського воєводи змінила все його життя, він закохався у неї з усією юнацькою пристрасстю, що й призвело до трагедії та ганебної смерті.

Фортунато – син порядного корсиканця, надія родини і продовжувач роду, гордий, легковажний, жорстокий, холоднокровний, нахабний, хитрий, спостережливий, егоїстичний. Він допоміг сховатися у себе на подвір'ї пораненому бандиту Джаннето Санньєро від переслідування вольтижерів. Такий вчинок йому дався нелегко, оскільки хлопець не був упевнений, як поведе себе батько, коли дізнається, що він зробив без його дозволу.

Навіть коли бандит погрожував йому, він не злякався, бо побачив, що рушниця була розряджена і в ній не було куль. Не побоявся і кинджала, бо знав, що поранений Джаннето не зможе наздогнати його. Лише слова бандита про те, що він буде недостойний честі роду Матео, якщо дозволить схопити його, а також п'ятифранкова срібна монета вплинули на рішення Фортунато.

Разом із тим герої схожі за мотивами поведінки і причиною зради – за дрібним егоїстичним бажанням за будь-яку ціну отримати те, чого бажаєш. Це, у свою чергу, призвело їх до безчестя, втрати кровного, духовного і соціального зв'язку зі своєю родиною і батьківщиною. Вони самі зробили свій вибір: Андрій – через кохання до панночки, бажання якомога швидше зустрітися з нею і відчутти її взаємне почуття до нього; Фортунато – через корисливе бажання мати срібний годинник на ланцюжку. У їхніх душах відбувалася боротьба між моральною свідомістю і власним бажанням. Вибір був складним і суперечливим, бо здійснювався у хвилину їхньої спокуси: між сильним бажанням кохання і відреченням від батьківщини, бажанням мати годинник і домашньою гостинністю. Герої розуміли всю аморальність свого вчинку, але керувалися особистими егоїстичними почуттями, не відчуваючи докорів сумління. Їхнє коливання не було випадковим, оскільки це був їхній власний вибір, а не фатальний рок. Вони не змогли виявити свою волю у співвідношенні з вимогами моралі.

Духовне прозріння героїв відбулося лише перед обличчям смерті, і походилися вони однаково. Захмелілий від любові Андрій разом із поляками, ворогами своєї Батьківщини, поїхав на битву з козаками. Але коли батько постав перед ним суворим суддею і месником, мимоволі схилив перед ним голову: прокинулася затиснута пристрасною совістю. Він "трясся усім тілом і раптом почав бліднути" [1, с. 325], разом із тим ні про що не шкодував, тільки шептав ім'я прекрасної панночки. Фортунато теж виявив свою слабкодухість, він прохав батька пожаліти його, пробачити.

Доля в особі батьків відплатила їм за зраду, вони отримали заслужене покарання, навіть не намагаючись уникнути його. Тарас Бульба, побачивши, як Андрій рубав своїх товаришів, спочатку розгубився, а потім, охоплений гнівом, наказав заманити його. Сказав лише сім слів: "Своїх?.. Своїх?.. Своїх, бісів сину, своїх б'єш?" [1, с. 327] – і, не знаючи пощади, стратив його пострілом із рушниці. Зрада Андрія призвела до суворого, але справедливого вироку: "Стій і не рухайся! Я тебе породив, я тебе й уб'ю" [1, с. 327]. Він приховав свою батьківську любов і виконав вимогу військового закону козацтва. Зробити це було нелегко: він любив Андрія. Після смерті сина герой розмірковував над тим, чи можна зрадника

поховати з честю, як йому того хотілося. Вирок батька був справедливим, проте зі смертю Андрія загинули молодість, краса, кохання.

Матео Фальконе – заможна і порядна людина, яку вважали як гарним товаришем, так і небезпечним ворогом, його сприймали як "услужливого для друзів і щедрого для бідняків" [7, с. 15]. Він жив у мирі з усіма. Коли дізнався про зраду сина, був убитий горем. У його душі відбувалася психологічна боротьба: "закричав", "ледве чутно вимовив", "підніс руку до чола, як людина убита горем", "пройшло близько десяти хвилин, а Матео все мовчав", "говорив голосом спокійним, але страшним" [7, с. 20], у результаті якої він прийняв рішення. Герой вихопив і розбив годинник об каміння, наказав Фортунато йти за ним, вистрелив у нього зі словами: "Хай пробачить тебе Бог!" [7, с. 21]. Коли син упав, батько навіть не глянув на тіло, пішов у будинок за лопатою, щоб закопати його. Вбивство єдиного сина відбулося не в стані афекту, а суворо, спокійно, усвідомлено. Матео не зміг пробачити зради.

М.Гоголь і П.Меріме задумалися над природою зради і прийшли до спільного нетрадиційного висновку: вона крилася не в соціальному становищі, вихованні й освіті героїв, а в їхній власній природі. Адже і Тарас Бульба, і старший брат Андрія Остап не стали на шлях зради, а втілили героїчні традиції запорізького козацтва, загинули, як герої. Остап виявив свою богатирську силу, коли вороги намагалися подолати його. За славу, велич Батьківщини він віддав своє життя. У хвилини духовних і фізичних страждань син звертався за підтримкою до Тараса: "Батько! Де ти? Чи чуєш ти мене?" [1, с. 329].

Тарас Бульба – патріот, віддана Батьківщині людина, типове втілення рис українського козацтва, його героїзму і вільнолюбства, грізний месник за пригночених, відважний і мудрий полководець, якого безмежно поважали козаки. Він був вихований суворим життям і військовими походами. Для нього шабля стала матір'ю, кінь – надійним товаришем у битві, чисте поле – бранною славою. Відданість і вірність Батьківщині, товариству старий козак поставив вище за свої батьківські почуття. Вогнем і мечем він справляв по Остапу поминки. А коли потрапив до полону через те, що не захотів залишити ворогу навіть люльки, прив'язаний ланцюгами до стовбура дерева, засуджений до спалення, він кричав полякам: "Що взяли, думаєте, є що-небудь на світі, чого б злякався козак?" [7, с. 330]. Заживо спалений, він не думав про свої страждання, а, користуючись висотою, на яку його підняли для страти, вказав товаришам шлях до спасіння від ворогів.

Матео Фальконе теж заслужив повагу співвітчизників своєю порядністю, чесністю, сміливістю, тим, що керувався корсиканськими законами честі. Непохитний у своїй гордості, Фальконе ніколи за інших обставин не дозволив би нікому ображати себе безкарно, але, коли Джанетто дорікав

йому, мовчав, оскільки вважав, що той мав на це право. Вчинок сина, який на очах батька скоїв жакливу зраду, осоромив його будинок, з точки зору законів корсиканської моралі, не мав виправдання. Оскільки злочин, за корсиканською мораллю, міг бути змитий лише кров'ю, він зробив те, що не міг не зробити за даних умов. Матео – прямий мужній чоловік, який не зник вагатися при виконанні того, що вважав своїм обов'язком. Він – утілення ідеалу корсиканської честі, де зрада – це жакливий вчинок, а слова "дім зрадника" – це найбільша, смертельна образа. Корсика – країна бандитів і помсти, перлина Середземномор'я. Усім корсиканцям була притаманна палка любов до волі, почуття гідності, обов'язку, що виробило звичку не прощати завданих кривд. Любов до Батьківщини і до родини – найвищі ідеали корсиканців. Убивство чи образа одного із членів родини вимагали кривавої помсти. Видача бандита жандармам вважалася страшною ганьбою. Справедливість вимагала підтримки людини, яка страждала, а Фортунато порушив закон гостинності, зганьбив ім'я. Матео були властиві такі риси характеру: гордість, вірність традиціям, непохитність, жорстокість, непримириме ставлення до зрадника, егоїзм. Син – відображення батька. Матео хотів мати за дружину саме цю дівчину й убив суперника, Фортунато теж бажав володіти годинником і тому зрадив бандита. Вбивство обернулося вбивством, один безчесний вчинок – іншим.

Як бачимо, М.Гоголь і П.Меріме виступили носіями морально-етичних форм життя, утверджували новий підхід до добра і зла. Вони відмовилися від європейської думки, яку ще у XVIII ст. висловили французькі просвітники: "Зло ховається не в людині, а в суспільстві". На їхній погляд, ці категорії були обумовлені не зовнішніми обставинами, а природою і натурою самої людини, яка мала нести відповідальність за свої вчинки, керуючись правом вільного вибору. Мораль не могла бути приватною справою людини. На жаль, глибинна потреба особистості жити за законами добра, братерства і любові суперечила тим дрібним почуттям, які йшли від самолюбства і чуттєвості та поступово збільшувалися до антагоністичних форм. Обидва прозаїки вбачали ідеал у моральному вдосконаленні людини і були спільні у головному: життя – крок до безмежного вдосконалення духовного прозріння, подолання зла силою любові, людяності.

Накресливши шлях спасіння в умовах аморального буржуазного світу, який у подальшому мусив привести до утворення нового суспільства, обидва автори були переконані, що коли людина житиме не за законами християнської моралі, а буде керуватися лише власною свободою вибору, її неодмінно чекатиме злочин, який, безумовно, призведе до трагічної смерті.

Разом із тим письменники не висловлювали свого власного ставлення до героїв, хоча не були і байдужими до них. Вони вказали на жорстокість і антилюдяність законів буржуазного суспільства, коли прагнення мати те,

чого бажала душа, та егоїстичні почуття призводили до зради і смерті. Гоголь і Меріме довели, що буржуазна цивілізація ще не виробила чітких понять, безпомилкових критеріїв, за допомогою яких можна було судити героїв. Вони показали, що кожен герой намагався діяти відповідно до умов, у яких він зростав і формувався. Письменники не ідеалізували своїх героїв, поставивши їх у ситуацію морального вибору: чи зберегти життя, особисте благополуччя, знехтувати совістю, честю, моральними принципами, чи залишитися відданими цим принципам, але загинути.

Заслуга митців-реалістів М.Гоголя і П.Меріме полягає в тому, що вони вказали правильний шлях розвитку російської та європейської літератури, поєднавши справжню істину з простою вигадкою.

Література

1. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 6 т. – М.: Гослитиздат., 1986.
2. Гоголь в воспоминаниях современников. – М.: Гослитиздат., 1952.
3. Белинский В.Г. О Гоголе. – М.: Гослитиздат., 1949.
4. Гуковский Г. Реализм Гоголя. – М.: Гослитиздат., 1959.
5. Ермилов В. Гений Гоголя. – М.: Советская Россия, 1959.
6. Машинский С.И. Художественный мир Гоголя. – М.: Просвещение, 1971.
7. Проспер Меріме. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1963.
8. Поспелов Г.Н. Творчество Н.В.Гоголя. – М.: Гослитиздат., 1954.
9. Храпченко М.Б. Творчество Гоголя. – М.: Советский писатель, 1959.
10. Фінчук Г.В. Особливості творчості Проспера Меріме // Всесвітня література та культура. – 2008. – №4. – С. 8–9.

УДК 82.091

Н.Созашвили

Разрушение вечности бытия или антирождение

У роботі розглянуті наступні твори: "Тарас Бульба" М.Гоголя, "Старійшина Гоча" Ал.Казбекі, "Вихователь" А.Церетелі та "Маттео Фальконе" П.Меріме.

Проведені в роботі паралелі дають можливість глибше проникнути в характер кожного персонажа.

Ні Тарас Бульба, ні провідник Гоча, ні Маттео Фальконе не змогли пробачити своїх дітей і покарали їх стратою. Тільки Хаджи-Юсуп ("Вихователь") вчинив інакше. Він узяв провину на себе і наклав на себе руки.